

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 7 • Haziran 2023 • 101-118
Issue: 7 • June 2023 • 101-118

Manevi Danışmanlık ile Hürmanist Psikoloji Arasındaki İlişki

Relationship between Spiritual Counseling and Humanistic
Psychology

Ayşe Nural

Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: aysenural@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5752-7124
İstanbul / Türkiye

Ülkü Tosun

Doç. Dr.
İstanbul Medipol Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
E-posta: utosun@medipol.edu.tr
Orcid: 0000-0002-7273-2513
İstanbul / Türkiye

MA Student
Istanbul Sabahattin Zaim University
Institute of Social Sciences
E-mail: aysenural@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5752-7124
Istanbul / Turkey

Associate Professor
Istanbul Medipol University
Faculty of Education
E-mail: utosun@medipol.edu.tr
Orcid: 0000-0002-7273-2513
Istanbul / Turkey

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1133875>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 21 Haziran 2022 • 21 June 2022
Kabul Tarihi • Accepted 21 Mayıs 2023 • 21 May 2023

Ö z e t

Tarihsel olarak Orta Çağdan beri uygulanmakta olan manevi danışmanlık, bireyin psikolojik iyilik halinin devam ettirilmesi sürecinde manevi yöne vurgu yaparak alternatif çözüm yolları sunmaktadır. Bu konuda ilk çalışmalar, İslam dışındaki dinlerde ve özellikle Hıristiyanlıkta başladığı için bu dinlerle ilgili kültürel özellikleri de yansıtmaktadır. Ülkemizde son yıllarda gelişmeye başlayan manevi danışmanlık için toplumumuzun din ve kültür anlayışıyla uyumlu modellere ihtiyaç vardır. Manevi danışmanlık; sıcak, samimi ve güven içeren bir danışmanlık sürecidir ve benzer özellikler, varoluşsal kaygılara ve insanın anlam arayışına dayanan hümanist psikoloji yaklaşımında da görülmektedir. Bu ikisi arasında, bazılarının içeriklerinde benzerlikler bazılarında da farklılıklar görülmesine rağmen kavramsal olarak örtüşmektedir. Ortak unsurlarının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla her iki danışmanlık alanı; özellikleri, tarihsel gelişimleri, vurguladıkları alanlar ve çeşitleri açısından ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Böylece çalışmanın amacını, danışanı merkeze alan ve koşulsuz kabul gösteren hümanistik psikolojinin Müslümanlık inancı temelindeki manevi danışmanlıkla bağlarının incelenmesi oluşturmuştur. Literatürde, çeşitli psikolojik kuram ve ekollerle bağlantısı incelenen manevi danışmanlık kuramının, kişi merkezli danışmanlık sürecine odaklanan hümanist psikoloji yaklaşımları ile karşılaştırmalı olarak incelendiği bir çalışmanın olmaması, bu çalışmanın gerekçesini oluşturmuştur. Çalışmada kavramların farklı yönlerinin incelendiği, değerlendirildiği, literatür kaynaklarının derlendiği çalışma usulü takip edilmiş olup konu derinliğinin anlaşılması bakımından geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki bağlantıların ve çıkarımların yapılmasında ve aktarılmasında etkili bir model olan hermenötik tarama modeli kullanılmıştır. Manevi danışmanlık ve hümanistik psikoloji yaklaşımlarının benzerlik ve farklılıklarının ele alındığı sonuç bölümünde ise hem isimleri hem de içerikleri açısından benzerlikler bulunan konular şunlardır: Koşulsuz olumlu kabul, insanın önemi, iyilik hali ve anlam arayışı. İsimleri örtüşmekle birlikte içeriklerinin göreceli olarak farklı olduğu konular ise şöyledir: İnsanın özgürlüğü ve özgür irade, ahlak ve sorumluluk, kötülük, dogma ve diyalektik bakış. Sonuç olarak, her iki danışmanlık yaklaşımının da insan unsuruna ve manevi öğelere odaklanmış olmaları nedeniyle kültürümüzle de uyumlu görülen hümanistik psikoloji yaklaşımlarındaki yapılandırılmış danışmanlık süreçlerinin manevi danışmanlık görüşmelerinde kullanılması, danışanlar için yararlı ve süreçler açısından kolaylaştırıcı olacağı öngörülmektedir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Maneviyat
Psikolojik danışmanlık • Hümanizm • Hümanistik psikoloji

A b s t r a c t

Spiritual counseling, which has been practiced since the Middle Ages, offers alternative solutions by emphasizing the spiritual aspect in maintaining psychological well-being. Since its initial development in Christianity, spiritual counseling also reflects the cultural characteristics of this religion. As spiritual counseling has gained attention in recent years in our country, there is a need for models that are compatible with our society's understanding of religion and culture. Spiritual counseling involves a warm, sincere, and trusting counseling process, which shares similarities with the humanistic psychology approach based on existential concerns and the human search for meaning. While there are similarities and differences between these two approaches, they overlap conceptually. To identify common elements, both counseling fields were examined separately in terms of their characteristics, historical development, emphasized areas, and types. Thus, the purpose of this study is to explore the connection between humanistic psychology, which centers around the client and shows unconditional acceptance, and spiritual counseling based on Islamic faith. Although spiritual counseling theory has been studied in relation to various psychological theories and approaches in the literature, there is no comparative study examining it in connection with person-centered counseling processes within humanistic psychology. Therefore, this study aims to fill this gap by examining humanistic psychology approaches that focus on person-centered counseling and comparing them with spiritual counseling processes. The study followed a methodology of examining and evaluating different aspects of the concepts, and employed the hermeneutic scanning model to establish connections and draw inferences between the past, present, and future. The conclusion section discusses the similarities and differences between spiritual counseling and humanistic psychology approaches. The topics that show both conceptual and content similarities include unconditional positive regard, the value of the individual, psychological well-being, and the search for meaning. On the other hand, topics that have relative differences in content, despite overlapping in terminology, include human freedom and free will, morality and responsibility, harm, dogma, and dialectical perspective. In conclusion, it is anticipated that the structured counseling processes of humanistic psychology approaches, which focus on the individual and spiritual factors, will be beneficial and facilitate the spiritual counseling sessions in our culture.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Spirituality
Psychological counseling • Humanism • Humanistic psychology

Giriş

Manevi danışmanlık, psikolojideki temel kuramlar ve yaklaşımlardan uzun yıllar önce var olsa da psikoloji alanyazınında son yıllarda yer alabilmiştir (Corsini ve Wedding, 2012). Manevi danışmanlık, bireyin psikolojik iyilik halinin manevi yanına vurgu yaparak, bu yönde var olan eksikliklerin, sorun ve sıkıntıların giderilmesine çözüm bulmaya çalışmaktadır.

Tarihsel olarak toplumlar din adamlarından, bireylere yalnızca dini konularda bilgi vermeleri ve yönlendirmeleri değil, aynı zamanda ihtiyacı olanlarla daha yakından ilgilenmeleri ve manevi destek vermeleri gibi beklentiler içinde olmuşlardır. Orta Çağ'daki skolastik düşünce ve din adamlarının yaşadıkları toplumlar üzerindeki etkilerine dayalı olarak manevi danışmanlık hizmetlerinin de faaliyette olduğu dikkatleri çekmektedir (Ertunç, 2021). Bu dönemdeki manevi danışmanlığın temel ilkeleri; başvuruda bulunan kişiyi iyileştirme, destekleme ve yönlendirme şeklinde açıklanabilmektedir (Koç, 2012).

Benzer özellikler, günümüzde bilimsel olarak geliştirilmiş hümanistik psikoloji yaklaşımlarında da bulunmaktadır. İnsan merkezli olarak yapılandırılan hümanist psikolojide kişinin özgür iradesi, biricikliği ve varoluşundaki anlam arayışına vurgu yapılmaktadır. Danışmanlık sürecindeki gelişme ve değişim, kişinin kendi sorumluluğundadır (Burger, 2006). Kişinin kendi davranışlarından sorumlu olmasının, manevi danışmanlık alanında da karşılığı bulunmaktadır. Örneğin: "Allah, insanı hem kötülük yapma hem de kötülükten sakınma yeteneği ile yaratmıştır" (Şems Suresi 91/7-10, akt. Kırcı, 2018: 21). Hümanist psikolojide kişinin farkındalığının artmasına katkıda bulunmak için 'şimdi ve burada' ilkesi ile fenomenolojik alan ilkeleri uygulanmaktadır (Özen ve Gülaçtı, 2012; Soysal, Bodur & Hızlı, 2005). İnançlar açısından incelendiğinde de kişilerarası ilişkilerde kişinin, hangi yeteneklerini kullandığına/kullanacağına karar verebilmesi için kendisiyle ilgili farkındalığının artması, kendini tanıması önemli ve gerekli görülmektedir.

Hümanistik psikolojideki danışmanlıkla ilgili bilgiler ve ilkelerin manevi danışmanlıkta kullanılması bir yandan danışmanlık sürecine akıcılık getirirken diğer yandan da danışanın kişisel gelişimine destek olarak, manevi danışmanlığın psikolojik yönlerden güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada da manevi danışmanlık ile hümanistik psikoloji temelindeki yaklaşımların kuramsal temelde birbirleriyle ilişkili oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ulaşılmak istenen hedef, hümanistik psikolojide kullanılan terapi tekniklerinin manevi danışmanlıkta kolayca ve rahatça kullanılabilmesinin fark edilmesini sağlamaktır.

a. Problem

Manevi danışmanlık, ülkemizde son yıllarda çalışılmaya ve ilgi gösterilmeye başlanan bir alan olmakla birlikte, geliştirilmeye ve incelenmeye de ihtiyacı olan bir konudur (Gökmen, 2021). Manevi danışmanlıkla ilgili alanyazın incelendiğinde farklı psikolojik kuram ve yaklaşımlarla ilişkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlikte logo terapinin uygulanabilirliği (Özoğul, 2020), manevi danışmanlıkta öyküsel terapi ve anlam arayışı (Vural İncir, 2019) ve manevi danışmanlık ve varoluşçu psikoterapi (Dilan, 2019) çalışmaları bunlardan bazılarıdır.

Bu çalışma, iki kuramsal görüşün teorik temellerini, tarihsel gelişimlerini ve terapi sürecinde kullanıldıkları bilgi ve teknikleri kapsamaktadır. Çalışma, manevi danışmanlık ile hümanistik psikoloji yaklaşımları arasındaki ilişkileri, benzerlikleri yanı sıra farklılıkları açısından da karşılaştırdığı için önemlidir. Çalışmada amaçlanan, hümanistik psikoloji yaklaşımlarında görülen, öğrenilmesi ve uygulanması göreceli olarak kolay olan bilgi ve tekniklerin, Müslümanlık inancına sahip olan kültürümüzde başlayan manevi danışmanlık etkinlikleri için kolaylaştırıcı unsurlar taşıdığı fark edilmesinin sağlanmasıdır. Hümanistik psikoloji yaklaşımlarındaki temel unsurları, manevi danışmanlıkla karşılaştırmalı olarak sunması nedeniyle özgün bir çalışma olmuştur. Hümanistik yaklaşımlarda dine vurgu yapılan çalışmaların varlığı bilinmektedir. Örneğin; Taylor (2007, akt. Kayıntu, 2019), hümanizm ile din olgularının birbirlerini tamamladığını savunmaktadır. Manevi danışmanlık ile hümanistik psikolojideki yaklaşımların pek çok kavramda benzer özelliklere sahip olmaları, farklı özellikler yansıttıkları konularda bile aynı kavramlara vurgu yapmaları ve ülkemizde bu konuda karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanmamış olması bu çalışmanın gerekliliğini oluşturmuştur.

Çalışmanın temel problemi: Birey merkezli danışmanlık sürecine odaklanan hümanistik psikoloji yaklaşımlarında kullanılan unsurlar, manevi danışmanlık süreçlerinde de uygulanabilir mi?

b. Amaç

Bu çalışmanın amacı; danışanı merkeze alan ve koşulsuz kabul gösteren hümanistik psikolojinin, Müslümanlık inancı temelindeki manevi danışmanlıkla bağlarının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

1. Manevi danışmanlık yaklaşımı ile hümanistik psikoloji yaklaşımları arasındaki benzerlikler nelerdir?

2. Manevi danışmanlık yaklaşımı ile hümanistik psikoloji yaklaşımları arasındaki farklılıklar nelerdir?

c. Yöntem

Yapılan çalışmada, teoloji alanında sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden hermenötik tarama modeli kullanılmıştır (Özcan, 1998). Hermenötik model; özellikle dini, felsefi ve akıl yürütme ile ilgili konularda, anlayış ve iletişim sanatlarını da içeren bir yorumlama yöntemidir (Wikipedia, 2022). Alanyazında incelenen kaynaklar, manevi danışmanlık ve hümanistik psikoloji yaklaşımları başlıkları altında, özellikleri, tarihsel gelişimleri ve içerdikleri farklı yaklaşımlar açısından ayrı ayrı ele alınmışlardır. Sonuç bölümünde araştırmanın soruları temelinde, benzerlikleri ve farklılıkları açısından karşılaştırılarak birbirlerine olan yakınlıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

d. Manevi Danışmanlık ve Uygulama Alanları

Manevi danışmanlık, psikoloji alanındaki bilimsel bilgilere teolojinin katkılarının dahil edildiği bir danışmanlık modelidir (Koç, 2020). Türkçe anlamı ile görülmeyen, duyularla erişilebilen ve ruhani anlamlara gelen manevi kelimesinden türetilen maneviyat, maddi öğelerle ilişkili olmayan, bireyin içsel yönünü yansıtan kavramlarla tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2021). İnsanlık, varoluştan bu yana manevi değerler ve dini yönelimlere ihtiyaç duymuştur. Topluların din görevlileri ve önderleri, toplum içinde dinin manevi iyileştirici yanını vurgulamış veya farklı zamanlarda bunu bir zorbalık olarak da kullanmışlardır (Asamoah, 2018; Gökmen, 2021).

Hekimler ve sağlık personeli insanın fiziksel sağlık boyutuna; psikologlar, psikolojik danışmanlar ve psikiyatristler de psiko-sosyal boyutuna yardım sunmaktadırlar. Manevi danışmanlar ise kişilerin kendi sorunlarına, inançlarıyla bağlantılı çözümler üretmelerinde yardımcı olmaktadır (Güven, 2021). Özellikle Hıristiyan Batı dünyasında önemli yeri olan manevi danışmanlığın amaçları içinde manevi eksikliklerin giderilmesi, anlam arayışına çözüm sunmak, farklı ruhsal sorunlarda yardımcı olmak ve toplumsal işlevselliğin yeniden kazanılması için bir süreç yürütme bulunmaktadır (Ağilkaya-Şahin, 2016; Şimşek, 2019; Yıldırım, 2019). Manevi danışmanlıkta iyileştirme, destekleme ve yönlendirme ilkeleri benimsenmekte ve uygulanmaktadır (Koç, 2012). 2019 yılında gerçekleştirdiği çalışmada Şimşek, manevi danışmanlığın temel ilkelerini yedi başlıkta toplamaktadır: İçtenlik, koşulsuz kabul, empati, somutluk, pozitif atmosfer, doğallık, tutarlık ve güven.

Bu ilkeler birçok farklı alanlarda kullanılabilir. Ülkemizde

manevi danışmanlık; kurumsal ve sistemli bir biçimde hasta ve hasta yakınlarına yardım sağlamada Sağlık Bakanlığı (Altıntaş, 2018); aile bireyleri ve toplumsal bağların korunmasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Kaya, 2020); cezaevleri ve adli süreçler için Adalet Bakanlığı (Kesgin ve Erdem, 2018), insanların manevi ihtiyaçlarının karşılanması için Diyanet İşleri Başkanlığı (Topuz, 2015) ve madde bağımlılığı ile mücadele eden kurumlar (Çoban, 2016) bünyesinde çalışma alanı bulmaktadır.

d.a. Manevi Danışmanlığın Tarihi

ABD’de 1946 yılında kurulan Amerikan Katolik Psikoloji Derneği (ACPA) 1970’lerde Amerikan Psikoloji derneği kapsamında ‘dinsel konularla ilgilenen psikologlar’ kategorisinde çalışmalarını yürütmüştür (Koç, 2012). Manevi danışmanlık kavramının kurumsal olarak danışmanlık alanında yer alması, 1963 yılında Amerikan Manevi Danışmanlık Derneğinin (AAPC) kurulması ile gerçekleşmiştir. 1970’lerde Hıristiyan Psikolojik Çalışmaları Derneği (CAPS), Protestan Hıristiyanlar arasında yaygın kabul görmüştür. Almanya’daki din görevlileri; hastanelerde hastalara, ölümü yaklaşanlara, intihar eğilimi gösterenlere ve cezaevlerindeki suçlulara, sahip oldukları dinsel bilgileri aktararak manevi değerlerinin güçlenmesine katkıda bulunmak suretiyle manevi danışmanlığın yararlarının toplum tarafından fark edilmesini sağlamışlardır (Güven, 2020; Sered, 2009). İngiltere’de 1940’lı yıllarda ‘Birleşik Krallık Ulusal Sağlık Servisi’ (NHS) içinde yer alan manevi ve kültürel hizmetler biriminde çalışan papazlar, hastanelerde hastalarla ilgilenmişler ve 1950’li yıllarda hazırlanan ruh sağlığı yasasında papazların manevi danışmanlık görevleri yasal olarak tanınmıştır (Koç, 2012).

Maneviyat ve sezgi kavramlarını ön plana çıkaran psikolog C.G. Jung, maneviyat gelişim sürecine paralel bir gelişim süreci öneren psikolog A. Maslow, din psikoloğu James ve psikiyatrist Menninger’in çalışmaları manevi danışmanlık alanında görülen psikoloji temelli öncü çalışmalar olarak nitelenebilmektedir (Aka, 2020). Yurt dışında sistemli bir şekilde yürütülen manevi danışmanlık hizmetlerinin ülkemizde de uygulanabilmesi için 1990’lı yıllarda ilk resmi adımlar atılmış fakat ancak 1.5 yıl devam etmiştir. 2015 yılında Avrupa Birliği’ne uyum süreci çerçevesinde hazırlanan ve hayata geçirilen protokol ile ülkemizde de manevi danışmanlığın sistemli bir yapıya kavuşması amaçlanmıştır. Günümüzde İslam konusunda teolojik bilgiye sahip olan manevi danışmanlar alanda çalışmalarına devam etmektedirler (Koç, 2018).

d.b. Batı Toplumlarında Manevi Danışmanlık

Manevi danışmanlık kökenlerini Antik Yunan ve Roma kültürlerinden almaktadır. Çok tanrıcılık kültüründen ve felsefi düşünürlerin katkılarından köklenen manevi danışmanlık, Hıristiyanlığın kabulü ve yaygınlaşması ile daha fazla etkili olmuştur (Ağılkaya-Şahin, 2016). Manevi danışmanlığın sistemli temelleri ise Anton Boisen tarafından 1900'lü yıllarda atılmıştır. Boisen, 'Teolojinin Görevi ve Metotları' isimli eserinde dinsel inançları, bunların etkilerini ve insanlara faydalarını incelemiştir (akt: Koç, 2012).

Batı'da manevi danışmanlığın yerleşmesi ve kurumsal hale gelmesi resmi eğitimlerinin başlamasıyla olmuştur. Birleşik Krallık'ta 2011-2020 yılları arasında, eğitim alanında radikal değişiklikler yapılmıştır. Hıristiyanlık diniyle ilgili bilgileri empoze etmeyi amaç edinen manevi danışmanlık hizmetlerinde, üniversitelerde lisans ve yüksek lisans/doktora imkanlarının tanındığı ve özel enstitülerde de farklı eğitimlerin verildiği bilinmektedir (Koç, 2020). Aynı şekilde Amerikan Dini Danışmanlar Birliği, manevi danışmanlık alanına yönelik çalışanlara ve uzmanlara yönelik etik ilkeleri aşağıdaki gibi oluşturmuştur (Dilan, 2019; Eliason, Lepore ve Holmes, 2013):

- (a) Dini inanç ve değerlere koşulsuz saygı duyulmalıdır.
- (b) Dini ve psikolojik bilgi konusunda ehil olunmalıdır.
- (c) Toplumdaki dini kurumlara karşı yükümlülük vardır.
- (d) Tefrika yapmaktan kaçınılmalıdır.
- (e) Birey-toplum ve toplum-birey ilişkisi göz ardı edilmemelidir.
- (f) Çok uluslu yapı göz önüne alınmalıdır.
- (g) Profesyonellik ön planda tutulmalıdır.
- (h) Kişisel haklara saygı ve gizlilik esasları gözetilmelidir.
- (i) Danışmanın faydası ve menfaatleri önceliklidir.

d.c. Türkiye'de Manevi Danışmanlık

Yenen (2017), Türkiye'de son dönemlerde manevi danışmanlık alanında gelişmeler olduğunu fakat bu gelişmelerin 1995-1996 yıllarındaki tecrübeye benzer şekilde olgunlaşmadığı ve verimsiz görüldüğünü aktarmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığıyla ilişkili 83 görevli, Sağlık Bakanlığı bünyesindeki hastanelerde manevi danışma ve rehberlik hizmeti vermektedir. Fakat bu hizmetin hastanelerle kısıtlı kaldığı başka bölüm ve alanlarda yeterince geliştirilmediğine dair kaygılar bulunmaktadır. Bu durumda ülkemiz özelinde, manevi danışmanlığın sadece hasta ve hasta yakınlarına dönük destek olarak değerlendirilmesi gibi dar ve kısır bir görüşün kökleşmesindeki çekincelere işaret edilmektedir.

Manevi danışmanlık tarihi genellikle Batı kültürü ve Hıristiyan

ilahiyatına dayandığı için temel İslam esas ve uygulamalarıyla çelişmeyen bir manevi danışmanlık modeline ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda Şirin (2013), yaptığı çalışmasında İHSAN (ihtiyaç, hedef ve stratejik eylem planı belirleme, adımlama, neticelendirme) adıyla simgeleştirdiği bir manevi danışmanlık modeli önermiştir. Bu model İslami uygulamalar ve tasavvuftaki İslam-İman-İhsan aşamaları korunarak oluşturulmuştur. Bir diğer model önerisi de ‘İslami Psikolojik Danışma Modelleri’ adı ile var olmuştur. Bilişsel psikoloji kuramı ile İslami ilkeleri birleştirme prensibinde oluşan bu modelin, İslami yönünün daha yoğun olduğu görülmektedir (Peçenek, 2019).

İslam dininin insana karşı hümanistik bakış açısı, ülkemizde geliştirilen manevi danışmanlık modellerindeki hümanistik yanları da göstermektedir. Özellikle Kur’an-ı Kerim’de yer alan emir ve hükümlerin yanında, Hz. Peygamberin yaşantısı içindeki sünnet ve öneriler, bireyin değerini ve önemini vurgulayan içeriklere sahiptirler. Bu bağlamda hümanistik psikoloji alanındaki bilgilerin ülkemizdeki manevi danışmanlık ekolünün özellikleriyle örtüşmekte olduğu öngörülebilmektedir (Korkmaz, 2017).

e. Hümanistik Psikolojinin Özellikleri

Varoluşçu felsefenin anlam arayışı ve varlık sorunsalı ile ortaya çıkmış olan hümanistik ekol, insanı ve değerini merkeze alan bir anlayıştır. Hümanistik psikoloji bireyin biricikliğini vurgularken, anlamlı bir yaşam arayışına yönelik etkili öneriler sunmaktadır (Burger, 2006). Hümanistik psikologlar, bireylerin yaşam içinde attığı adımlardan ve aldığı kararlardan dolayı sorumlulukları olduğunu belirtmektedirler. Edilgen bir yaşam yerine sorumluluklar temelinde etkin bir hayat ön plana çıkmaktadır (Özen ve Gülaçtı, 2012). Bunun yanında ‘şimdi ve burada’ ilkesi de hümanistik yaklaşımda önemli bir kavramdır. Geçmişin kaygılarından ve korkularından ve geleceğe yönelik kompleks düşünceler ve planlardan uzakta ‘an’ın önemine odaklanılmaktadır (Soysal, Bodur ve Hızlı, 2005).

Hümanistik psikolojinin bireye verdiği ‘önem ve değer’ fenomenoloji kavramında karşılık bulmaktadır. Hümanistik psikologlar her bireyin tek ve biricik olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle her bireyin düşünce ve duyguları da birbirinden farklılık göstermekte ve bireye yaklaşımın belirlenmesinde bu fenomenoloji etkili olmaktadır. Hümanistik psikoloji öncüleri kişisel gelişim kavramı üzerine geliştirdikleri kuramlarla ön plana çıkmışlardır. Kişisel gelişim kavramı içinde de bireyin sürekli kendini geliştirmesi ve yenilemesine vurgu yapılmaktadır (Burger, 2006).

İhtiyaçlar Kuramı: Abraham Maslow'un geliştirdiği 'İhtiyaçlar Kuramı' hümanistik psikoloji yaklaşımlarının öncülerindedir. Maslow, insanların fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını, yükselen bir piramit şeklinde belirtmiştir. Temelde yeme, içme, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçlar bulunmaktadır. Sonra yukarıya doğru sırasıyla güvenlik, sevgi ve ait olma, saygı, kendini gerçekleştirme ihtiyaçları gelmektedir (Taormina ve Gao, 2013). Kişi bir ihtiyacını tam olarak karşıladıktan sonra üst ihtiyacı hissetmeye, yaşamaya ve karşılamaya başlamaktadır. Kişi yaşamı içinde tüm ihtiyaçlarını karşılamış olsa da yaşadığı 'an'da karşılanamayan ihtiyacı varsa, hemen o ihtiyacını karşılamaya yönelmektedir. Önemli olan kişinin piramidin en üstündeki ihtiyaç olan kendini gerçekleştirme aşamasına ulaşması ve orada kalabilmesidir (Eren ve Mizrahi Tokatlı, 2020; Cao vd., 2013). Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise kendini gerçekleştirmenin bir üst adımı olarak 'kendini aşmışlık' aşamasının olduğuna yönelik güncel görüşler bulunmaktadır (Tekke ve Çoşkun, 2019).

Benlik Kuramı: Carl Rogers, geliştirdiği benlik kuramı ve potansiyelini tam kullanan kişi kavramı ile hümanistik psikolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Benlik kuramı kapsamında bireyin sahip olduğu özelliklerinin gerçek benliğini yansıtırken sahip olmak istediği özelliklerin ideal benliğini tanımladığını aktarmıştır. Ruhsal sağlığın belirlenmesinde, gerçek ile ideal benlik arasındaki farkların derecesi belirleyici olmaktadır (Kabasakal, 2020). Rogers'ın bir diğer katkısı olan 'potansiyelini tam kullanan kişi' tanımı, Maslow'un 'kendini gerçekleştiren kişi' tanımı ile benzeşmektedir. Bu kavram içinde bireyin yeni yaşantılara açık olması, varoluşsal bir hayat sürmesi, kendine güvenmesi ve daha işlevsel yaşantılar sürmesi gibi özelliklerin 'potansiyelini tam kullanan kişi'nin de özellikleri olduğu aktarılmıştır (Kuzgun, 1972).

Özgürlükten Kaçış Yaklaşımı: Maslow ve Rogers insanlığın pozitif ve güçlü yanlarına vurgu yaparken Erich Fromm'un yaklaşımı biraz daha karamsardır. Özellikle II. Dünya Savaşı atmosferinin baskın olduğu yıllar ve Fromm'un, otokratik yöneticiler üzerindeki çalışmaları, kuramında yönlendirici olmuştur. Fromm'a göre insanlar, özgürlüğün getirdiği sorumluluk ve yaptırımlardan uzaklaşmak için özgürlükten kaçmaktadırlar. Bu kaçış beraberinde belirli bir otoriteye bağlanma ve onun güdümünde yaşama arzusuna neden olmaktadır (Burger, 2006). İnsanların özgürlükten kaçmak için sergiledikleri davranışlarında farklılıklar bulunmaktadır. Otoritercilik davranışında, birey bağımsızlıktan uzaklaşıp belirli bir otorite altında yaşamak istemektedir. Yıkıcılık davranışında birey, özgürlüğünü tehdit eden durum ve nesnelere yok ederek özgür olmaktadır. Uyumluluk davranışında ise birey, otoriteye boyun eğmenin veya yıkıcı yönelimlerin dışında, otoritenin doğruları içinde kendine güvenli bir yer

bulmaktadır (Yavuzer, 2013).

f. Manevi Danışmanlık ve Hümanistik Psikoloji Yaklaşımları Arasındaki Değerlendirmeler

Bu bölümde çalışmanın alt problemleri manevi danışmanlık ve hümanistik psikoloji yaklaşımları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenecek ve sonuçlandırılacaktır

f.a. Benzerlikler

Koşulsuz Olumlu Kabul: Hümanistik psikologlar danışanları, inanç ve dünya tasavvuru ne olursa olsun koşulsuz olarak kabul etmektedirler. Bu şekilde güvenlik ihtiyacı karşılanan danışanın, terapi ortamını olumlu algılamasına olanak tanınmaktadır (Yılmaz Bingöl ve Vural Batık, 2018). Danışanın çok sayıda dini inancı olduğu gibi bu kişiler inançsız da olabilmektedirler. Yerel, etnik ve kültürel öğeleri benimseyebilmekte ya da çatışma içinde olabilmektedirler. Manevi danışmanlıkta da bu çeşitlilik sorun değildir ve danışan tüm özellikleriyle kabul edilmektedir (Karasu ve Demirkol, 2018). İki yaklaşımda da danışanı yansız ve yargısız şekilde kabul etmek ve yöntemleri bu ilkelere göre uygulamak, benzerlikleri arasında değerlendirilebilmektedir (Ağilkaya-Şahin, 2016).

İnsanın Önemi: Her iki yaklaşım da insana önem vermekte ve kişilerin biricik olduğunu vurgulamaktadır. Manevi danışmanlık, insanı manevi yönden tek ve biricik görürken, hümanistik psikoloji insanı birey anlamında tek ve biricik görmektedir (Burger, 2006). İki yaklaşım da bireyi desteklemekte ve gelişmeye yönlendirmektedir. Hümanistik psikoloji ‘kendini gerçekleştirme’ ve ‘potansiyeli tam kullanma’ kavramları ile bireyin kendini geliştirmesini açıklarken; manevi danışmanlık, bireyin iyi özelliklerini çoğaltması ve manevi yanının zenginleştirilmesini öngörmektedir (Tekke ve Çoşkun, 2019; Yıldırım, 2019). Manevi danışmanlıkta amaçlardan biri, kendilik ile ilgili bakış açısının geliştirilmesidir. Kişinin ‘kendiliği’ne yönelik farklı yönlerinin saptanması ve zayıflıkların farkına varılması amaçlanmaktadır. Hümanist psikologlar da kişinin öznel deneyimlerini ve kendilik hislerini ön plana almaktadırlar (Burger, 2006; Ağilkaya-Şahin, 2016).

İyilik Hali: Manevi danışmanlık ve hümanistik yaklaşımın bir diğer ortak noktasının, danışana sundukları yardım ve iyilik hali olduğu düşünülebilmektedir. Bu bağlamda her iki yaklaşım, bireylerin iyilik hallerini incelemekte ve yapılan desteklerle danışmanlık sürecinin danışanın lehine sürdürülmesini hedeflemektedirler (Burger, 2006; Koç, 2012). Hümanistik psikolojiye göre insanların içsel özellikleri olumludur, kendilerini yönetme ve kontrol etme potansiyelleri bulunmaktadır (Yazgan-

İnanç ve Yerlikaya, 2018). Potansiyelleri tam kullanan kişiler, psikolojik olarak sağlıklı kişilerdir, eksikliklerini bilmekte ve gidermek için uğraşmaktadır (Burger, 2006). Manevi danışmanlık açısından da Tanrı, iyilik yapmayı emretmekte, insanların iyi olmalarını istemektedir ve iyi işler yapanların önlerinin açıldığına inanılmaktadır (Gündoğar, 2018).

Anlam Arayışı: İki kavram arasındaki ilk benzerlik, anlam arayışına sundukları çözümlerdir. Manevi danışmanlık, anlam arayışı için manevi değerleri ve dini önerileri kullanırken; hümanistik psikoloji, bireyin önemine ve değerli yanlarına vurgu yapmaktadır. Fromm dini ve manevi yönelimi, hümaniter din ve otoriter din olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Otoriter dinde, kişinin kendini aşan bir güce, ‘kendiliği’ne önemsemeden teslim olması söz konusudur. Bağımsızlık ve üretkenlik söz konusu değildir, ağırlıklı olarak aidiyet ve teslimiyet mevcuttur. Hümaniter dinde ise düşünce ve beyanlar bireyin ‘kendiliği’nin ve kendini gerçekleştirme-nin değerini vurgulamaktadır. Manevi danışmanlık ve hümanistik yaklaşım arasındaki benzerlikler, hümaniter dine yakınlık oranında olmaktadır (Wulff, 2005).

İki kavram için literatürdeki çalışmalar göz önüne alındığında, eserlerin teorik alt yapıları da benzerlik göstermektedir. Tasavvufun öncüsü Hoca Ahmet Yasevi’nin insan sevgisine vurgusu, Maslow’un kendini gerçekleştirme kuramına benzer şekilde insanın kendini olgunlaştırması üzerine dört kapı ve kırk makamlık bir öğreti sunması, hümanistik psikoloji öğretileri ile örtüşmektedir (Özköse, 2017). 12. Yüzyılda Muhyiddin İbnü’l Arabî insana ve insan sevgisine ulaşmanın manevi hazzın temeli olduğunu ve Allah’a yaklaşmanın güçlü bir aracı olduğunu belirtmiştir. Mevlâna Celaleddin Rumi, Allah nezdinde değerli olan insanın, kendisi ve herkes için de değerli olması gerektiğini savunarak hümanistik bir bakış açısı ortaya koymuştur. Yunus Emre’nin ‘Yaratılanı severiz, Yaradan’dan ötürü’ sözü de manevi danışmanlık ile hümanistik psikoloji arasındaki paralellige ülkemiz özelinde farklı örnekler olarak sunulabilmektedir (Köse Uzun, 2019).

f.b. Farklılıklar

İnsanın Özgürlüğü ve Özgür İrade Kavramları: İki yaklaşımın özgür irade kavramına bakışları farklıdır. Manevi danışmanlık, bireyden üstün bir gücün varlığı ve bunun iyileştirici gücüne vurgu yaparken; hümanistik psikoloji, bireyin yaptıklarına ve yapabileceklerine yönelik inancı paylaşmaktadır (Karasu ve Demirkol, 2018). Bu bağlamda varoluş amacını ve içsel sorunlarına çözümleri kendisinin dışında (yüce bir güç, idealize edilmiş bireyler ve yaşantılar gibi) arayan kişi, kendi gerçek benliğinden

uzaklaşmaktadır. Kişi zamanını, sorularına dışsal cevaplar arayarak geçirmektedir. Ancak hümanistik psikoloji cevabın, insanın kendi benliğinde olduğuna inanmaktadır. Birey, kendini keşfetmekte ve kendi yaşamını şekillendirmekte özgürdür. Kendisiyle ve çevresiyle ilgili her şeyi değiştirebilme özgürlüğüne sahiptir (Atsız, 2006; Burger, 2006).

Sorumluluk ve Ahlak: Bir diğer ayrılık konusu ise sorumluluk ve ahlak ile ilgili görünmektedir. Dini ve manevi yaklaşımlar, sorumluluk almanın ve iyi bir ahlaka sahip olmanın bir nass üzere zorunluluk olduğu görüşünü paylaşırken; hümanistik ekol, kişinin kendi varlığı üzerindeki sorumluluğu üzerinde durmaktadır (Özen ve Gülaçtı, 2012). Birine yardım etmek ya da iyi davranışlar sergilemek, bunun zorunlu tutulması sonucunda mı yapılmalıdır yoksa birey bunu tamamen istediği ve özgür iradesi buna izin verdiği için mi yapmalıdır. Hümanistik ekol ikinci görüşü daha doğru bulmaktadır (Duran, 2017). Manevi yaklaşımdaki iyi-kötü ayrımı için de hümanistik psikoloji farklı yaklaşımlar sunmaktadır. İyi olarak belirtilen durum bireyin hayata ve çevresine karşı olumlu tutumlar oluşturması ve kendini geliştirmesidir. Kötü olan ise bireyin kendisine karşı sorumsuz tavırlarıdır (Fromm, 1994).

Kötülük: İnsanın doğasına bakış açısından da iki kavram ayrılmaktadır. Hıristiyan Batı dünyasındaki manevi danışmanlık, insanların içindeki kötü yana ve günahkâr doğaya atıfta bulunurken hümanistik psikoloji, insanın doğuştan iyi oluşuna ve saf doğasına atıfta bulunmaktadır. Hıristiyanlıktaki vaftiz töreni, kutsal su ile günahı arınma seremonisi, insanın doğuştan günahkâr olduğuna yönelik inancı paylaşmaktadır (Karakurt, 2019; Karauğuz, 2020). Dini ve manevi yaklaşımlar, insanın doğasının kötü yanlarına güçlü vurgular yapmaktadırlar. Hümanistik yaklaşım ise insan doğasının iyiye yönelmeye olan güdüsünü temel noktası yapmıştır. Hümanistler herkesin iyi olma yeterliğine sahip olduğunu, bu yeterliğin açığa çıkmasında kişisel ve çevresel değişkenlerin belirleyici olduğuna vurgu yapmaktadırlar (Duran, 2017; Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2018).

Dogma ve diyalektik: Hümanistik ekol, batı dünyasında kilise boyunduruğunun hüküm sürdüğü Rönesans yıllarında, kilisenin skolastik ve dogma düşüncelerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkış nedeni ile manevi yaklaşım katı düşünceleri yansıtırken hümanistik yaklaşım, özgür düşünce ve özgürlük ortamı sunmuştur. Hümanistik fikirler, Hıristiyan kiliselerin maneviyat ve din adı altında sundukları tabularını sarsmıştır (Küçük, 2008).

S o n u ç

Manevi danışmanlık ile hümanistik psikolojide kullanılan kavramlardan bazılarının içerikleri birbirine benzese veya farklı olsa da sonuçta aynı kavramlar temelinde karşılaştırma yaparak incelemek mümkün olmuştur. Bu durum, her iki kuramsal yaklaşımın, özellikleri açısından birbirleriyle örtüştükleri şeklide yorumlanabilmektedir. Günümüz koşullarına bağlı olarak oluşan psikolojik ihtiyaçlara çözüm bulmada manevi danışmanlık ile hümanistik yaklaşımların benimsedikleri danışmanlık ilkelerinin harmanlanarak danışma sürecinde yer alabilecekleri görülmektedir.

Birbirinden etkilenen ve birbirini etkileyen bu yaklaşımlar, insanın anlaşılmasında merkezi düşünceler sunmaktadırlar. Danışanın merkeze alındığı danışmanlık ilişkisinin kurulması başlangıç için önemlidir. Danışmanlık süreci içinde manevi odak ve hümanistik bağlama ne oranda değinileceğinin de dikkatle belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü her danışan için her yöntem etkili olamayabilir. Formülasyon sürecinde eksiklerin, yanlışların veya sorun olarak belirtilen alanların çalışılması ve danışan için güvenli bir ortam sunulması esastır. Bu bağlamda hümanistik ekol prensibinde yansız ve yargısız yaklaşıma ile manevi danışmanlık prensibinde danışanın değerlerine saygı duyulması da terapötik ortama katkı sunacaktır. Danışanın 'sorumluluklarının farkına varması', 'biricikliğinin vurgulanması', 'şimdi ve burada' ve 'bireyin fenomenolojisi' önem verilmesi gereken danışmanlık becerileridir. Sonuçta, eklektik bir şekilde iki yaklaşımın iç içe geçtiği bir danışmanlık sürecinin benimsenmesi, danışana en iyi iyilik halinin sunulmasında, danışmanın yaklaşımını güçlendirecektir.

Manevi danışmanlık yaklaşımında insanın önemi, belirleyici unsurlardan biri olduğu gibi hümanistik yaklaşımda da manevi öğelerin önemi kabul edilmektedir. Manevi danışmanlığın etkili olmasında, uygulayıcıların dini ve manevi öğelerle sınırlanmamaları ve etkinliği kanıtlanmış ekollerin bilgi ve becerilerinden yararlanmaları kolaylaştırıcı olacaktır. Bu bağlamda manevi danışmanlığın farklı yaklaşımlarla ilişkisi, farklı ve benzer yönlerinin incelendiği çalışmaların alan yazına kazandırılması önerilebilir. Manevi danışmanlığın bilimsel zemine katılmasını güçlendirecek olan hümanist psikoloji bakış açısının kültürümüzle de uyumlu olması, ülkemizde manevi danışmanlık alanındaki çalışmaların hızla yaygınlaşmasına, bireylerin ve dolayısıyla toplumun iyilik halinin artmasına destek olacaktır.

Sonuç olarak, her iki danışmanlık yaklaşımının da insan unsuruna ve manevi öğelere odaklanmaları nedeniyle hümanistik psikolojide yapı-

landırılmış olan danışmanlık süreçlerinin, danışanlar için yararlı ve süreçler açısından kolaylaştırıcı olacağı öngörülerek manevi danışmanlık görüşmelerinde kullanılması önerilebilir.

Kaynaklar

Ağılkaya-Şahin, Z. (2016). Hristiyan gelenekte manevi bakımın teorik temelleri. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1(1), 47-77.

Aka, M. (2020). Dine ve kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık-I: Manevi danışmanlık perspektifinden kuramsal Analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 201-233.

Altıntaş, M. E. (2018). Hastanelerde gerçekleştirilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine nitel bir araştırma (Kayseri örneği). *Review of the Faculty of Divinity of Amasya University*, 11(11), 221-256.

Asamoah, G. (2018). Impact of pastoral counseling and care on church growth: A literature review and conceptual framework development. *Interdisciplinary Research Journal of Theology, Apologetics, Natural & Social Sciences*, 1(1-2), 1-32.

Atsız, H. (2006). *Erich Fromm'un hümaniter din anlayışının günümüz toplumları açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. Kaknüs Yayınları.

Cao, H., Jiang, J., Oh, L. B., Li, H., Liao, X. & Chen, Z. (2013). A Maslow's hierarchy of needs analysis of social networking services continuance. *Journal of Service Management*, 24(2), 170-190.

Corsini, R.J. & Wedding, D. (2012). *Modern psikoterapiler* (çev. E. Güzelyazıcı, S. Darcan Çiftçi ve M. Türkoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çoban, M. (2016). Uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadelede manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının yeri ve önemi: İstanbul örneği. [içinde] *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. Ed. A. Ayten, M. Koç & N. Tınaz (ss. 127- 165). İstanbul: Dem.

Dilan, H. (2019). *Manevi danışmanlık ve varoluşçu psikoterapi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi.

Duran, M. S. (2017). Kant'ın ödev ahlakı üzerine. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 8(6), 57-84.

Eliason, G. T., Lepore, M., & Holmes, D. (2013). Ethics in pastoral care and counseling: A contemporary review of updated standards in the field. *Journal of Pastoral Care & Counseling*, 67(2), 1-11.

Eren, Ö., & Mizrahi Tokatlı, C. M. (2020). İnsani gelişim endeksinin Abraham Maslow'un İhtiyaçlar hiyerarşisi kuramı çerçevesinde tekrar değerlendirilmesi. *R & S-Research Studies Anatolia Journal*, 3(1), 48-62.

Ertunç, A. (2021). Sağlık tesislerinde yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir değerlendirme. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(16), 556-580.

Fromm, E. (1994). *Erdem ve mutluluk*. (Çev. A. Yörükan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökmen, A. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları üzerine bir bibliyografya denemesi (2017-2020). *Akıf*, 51(1), 174-195.

Gündoğar, H. (2018). *İslam temel prensipler*. İstanbul: Çıra Basın Yayın.

Güven, H. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (3), 203-212.

Güven, İ. F. (2020). Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yapılan tezler (2018-2019) üzerine değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 1(1), 119-157.

Kabasakal, Y.İ. (2020). *Ergenlik döneminde izlenen popüler Türk dizilerinin birey üzerinde olumsuz etkileri: Parasosyal etkileşim, benlik saygısı ve psikolojik semptomlar açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.

Karakurt, S. (2019). *Dinlerde su ile arınma ve Hıristiyanlıkta vaftiz anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi.

Karasu, T. ve Demirkol, A. A. (2018). Üstün yetenekli öğrencilerin ihtiyaç duydukları manevi danışmanlık hizmetleri üzerine bir inceleme. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 112- 127.

Karağuz, A. M. (2020). Cennetten kovulan insanın cenneti yeniden inşa uğraşı: Transhümanizm. *Türk Dili*, 4(3), 52-59.

Kaya, S. N. (2020). Sosyal hizmetlerde manevi danışmanlık ve rehberlik. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2, 235-241.

Kayıntı, A. (2019). Hümanizm ve din kavşağında edebiyat. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 499-529.

Kesgin, B., & Erdem, M. (2018). Türkiye’de manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 69-92.

Kırca, C. (2018). *Kur’an ve sosyal hayatımız*. Ankara: FCR Yayınları.

Koç, M. (2012). Manevi-[psikolojik] danışmanlık ile ilgili Batı’da yapılan bilimsel çalışmaların tarihi ve literatürü (1902-2010) üzerine bir araştırma-I. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 201-237.

Koç, M. (2018). Yüksek din öğretiminde yeni bir paradigma olarak bölümleşme: 'Manevi danışmanlık ve rehberlik bölümü' önerisi. *Balikesir İlahiyat Dergisi*, 10, 59-112.

Koç, M. (2020). Birleşik Krallık'ta manevi danışmanlık eğitimi (2020) ve uygulaması (2011) üzerine değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 1, 13-62.

Korkmaz, S. (2017). Müslümanlar için psikolojik danışma kültürü ve dine duyarlı ruh sağlığı müdahaleleri. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 321-327.

Köse Uzun, N. (2019). *Doğu ve Batı'da hümanizm/ insan sevgisi: Örtü-şüp ayrıştığı kısımlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Kuzgun, Y. (1972). Kendini gerçekleştirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10(1), 162-178.

Küçük, S. (2008). Batı ve doğu düşünce sistemlerinde insan anlayışı ve sömürgeci zihniyet. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 181-189.

Özcan, Z. (1998). *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Özen, Y., ve Gülaçtı, F. (2012). Kişisel sorumluluk bağlamında insanın kendini tanıması ve insan doğası. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergi*, 3(2), 370-388.

Özköse, K. (2017). Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde dört kapı ve kırk makam anlayışı. *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 99-133.

Özoğul, A. (2020). *Manevi danışmanlık ve rehberlikte logoterapinin uygulanabilirliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Peçenek, M. A. (2019). Manevi danışmanlık ve rehberlik I-II. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 104-113.

Sered, S. (2009). Ministers of themind: Protestant pastoral counseling in mid-twentieth-century America. *Reviews in American History*, 37(4), 605-610.

Soysal, A. S., Bodur, S., & Hızlı, F. G. (2005). Şimdi ve burada terapisi/The here and now therapy. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6(4), 274-280.

Şimşek, F. Z. (2019). *Manevi danışmanlık ilkeleri bağlamında Mevlâna ve Yunus Emre düşüncesinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Şirin, T. (2013). *Bilişsel davranışçı psikoterapi yaklaşımıyla bütünleştirilmiş dini danışmanlık modeli*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Şirin, T. (2018). *Manevi danışmanlıkta İHSAN modeli*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Taormina, R. J., & Gao, J. H. (2013). Maslow and the motivation hierarchy: Measuring satisfaction of the needs. *The American Journal of Psychology*, 126(2), 155-177.

Tekke, M. & Çoşkun, M. (2019). Kendini tanıma, kendini gerçekleştirme, kendini aşmışlık, potansiyelin tam kullanan kişi: Kişilerarası iletişim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 790-797.

Topuz, İ. (2015). Cami din görevlilerinin yeterliliklerinin manevi danışmanlık açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 27-56.

TDK (Türk Dil Kurumu) (2021). *Genel açıklamalı sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Vural İncir, Z. (2019). *Manevi danışmanlıkta naratif terapi ve anlam arayışı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Hermeneutics. *Vikipedi, The free encyclopedia*. Erişim tarihi 12.9.2022, url: <https://en.wikipedia.org/wiki/Hermeneutics>

Wulff, D. M. (2005). Hümanistik inancın umudu: Erich Fromm. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 243-253.

Yavuzer, N. (2013). İnsanın saldırgan ve yıkıcı doğasını anlamak. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 43-57.

Yazgan-İnanç, B. & Yerlikaya, E.E. (2018). *Kişilik kuramları*. Pegem Akademi.

Yenen, İ. (2017). Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik literatürü üzerine bibliyografik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(46), 157-219.

Yıldırım, M. (2019). *İHSAN modeli ile manevi danışmanlık uygulamalarının psikolojik rahatsızlıklar üzerindeki iyileştirici etkisi üzerine deneysel bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Yılmaz Bingöl, T., & Vural Batık, M. (2018). Psikolojik danışman adaylarının koşulsuz kendini kabul düzeyleri. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(4), 2438, 2453.

* Bu makale, birinci yazarın *Manevi Danışmanlık ve Hümanist Psikoterapi* (2021) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.